

Valorificări ale corpului feminin în studiile de gen

Emanuela Ilie*

„Prin intermediul corpului și al sexualității sale, elemente naturale, orientate de fiecare civilizație, Insul se percepe, apoi își alcătuește relația cu ceilalți. Suport al plăcerilor, închisoare a persoanei, ambalajul carnal este și o entitate culturală, un element al colectivității care-l înconjoară, o parte a întregului politic, o parcelă dintr-un vast teritoriu de simboluri” (Robert Muchembled, *apud* Teampău 2010a: 16)

Keywords: *corporeality; feminine body; identity; gender studies*

Mai mult decât orice altă disciplină sau arie curriculară academică, studiile de gen analizează, problematizează, teoretizează și, uneori, supralicitează corpul feminin, înțeles, în general, drept topos al diferențelor radicale, dar și instrument de manipulare. Pe de o parte, aproape că nu există studiu de gen în care să nu existe referințe corporale de varii tipuri, menite să susțină ori chiar să valorizeze perspectiva asupra identității feminine pe care o propune autorul. Pe de altă parte, există și noi discipline academice, firește, de graniță, în care reflecția asupra corpului, și în special a celui feminin, își caută – și uneori își și găsește – cadrul conceptual propice. Un exemplu relevant: sociologia corpului, ai cărei susținători declară, mai mult sau mai puțin ritos, că promovează „o formă de discurs nou și inovator, devenit domeniu academic la modă, dar și controversat, încă din anii '80”, care, în ciuda eforturilor conjugate, „caută încă argumente și imbolduri pentru a se «întrupa», adică pentru a deveni prietenoasă față de corp” (Grünberg 2010: 11). O astfel de „întrupare” deosebit de prietenoasă este volumul colectiv intitulat chiar *Introducere în sociologia corpului. Teme, perspective și experiențe întrupate*, coordonat de Laura Grünberg și structurat în două secțiuni: *Corpor(e)alități teoretice*, respectiv *Povești despre corp*. Pe lângă cele mai consistente studii incluse în acest volum, am mai parcurs, pentru textul de față, mai multe lucrări apărute în colecția „Studii de gen” a Editurii Polirom, inclusiv *Lexiconul feminist* coordonat de Otilia Dragomir și Mihaela Miroiu, în fine, *Evoluții politice ale maternității. Perspective feministe* de Ramona Păunescu. Mi-au atras de asemenea în mod deosebit atenția lucrările în care sunt incluse și mici fragmente de narațiuni confesive sau chiar istorii integrale ale unor experiențe de viață în care principalul actor a fost corpul

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România.

feminin. În acest sens aş invoca studiul de referinţă *Sexualitatea feminină și comportamentul reproductiv în România postceaușistă. O abordare psihologică* de Adriana Băban (inclus în *Reproducerea diferențelor de gen. Politici, sferă publică și viață cotidiană în țările postsocialiste*, editat de Susan Gal și Gail Kligman), căruia i-aş adăuga cel puţin *Nașterea. Istorii trăite* (coord. Mihaela Miroiu și Otilia Dragomir), un pandant autobiografic deosebit de relevant, în care apar altfel de referințe la una dintre cele mai comune ipostaze ale corpului feminin, așa cum este el teoretizat în discursul de gen: corpul traumatizat/abrutizat.

Înainte de a survola peisajul nu o dată accidentat al reprezentării corpului feminin, să punctez un aspect esențial: contextele românești și, prin extensie, contextele est-europene ale dezbaterilor pe această temă justifică distincția majoră între corporealitățile specific comuniste, respectiv cele postcomuniste. Nu e vorba doar de faptul că, astăzi, discursul despre corp este supralicitat, chiar absolut inflaționist, ca reflex al unor realități socio-politice și economice evident orientate înspre câștigarea de beneficii de pe urma oricărei forme de reprezentare – fapt ce are, între altele, o consecință paradoxală. Iat-o formulată, în chiar termenii unei specialiste în studiile de gen:

corpul biologic trebuie deghizat tot mai mult în unul acceptabil social, ajungând la paradoxul de a comunica mai mult prin intermediul mesajelor culturale *supra*–puse corpului (vestimentație, bijuterii, machiaje etc.) decât prin abilitățile noastre «naturale», senzoriale sau psihice (empatie, telepatie etc.). Ceea ce contează este doar forma, ceea ce prezentăm celorlalți, fenomen generat și stimulat de funcționarea societății de consum” (Teampau 2010a: 16).

Tentativele de supunere la aceste canoane sau modele de identificare justificate de „veritabile dictaturi estetice” (Travaillot, cf. *ibidem*) au, ce-i drept, un preț. Sociologii vest-europeni și cei americani nu conțin să evidențieze faptul că reversul acestui corp ideal, înfrumusețat de diferite strategii de reprezentare (v. corpurile perfecte din majoritatea reclamelor la diferite produse de îngrijire sau înfrumusețare) este un corp real supus unor presiuni exercitate voluntar ori involuntar, oricum menite să îl apropie de primul. Alți autori de studii de gen consideră desigur că acest „corp eliberat” este doar o iluzie sau o „viclenie a modernității”, care, afirmă David Le Breton,

face să treacă drept eliberare a corpului ceea ce nu este decât elogiul adus corpului tânăr, sănătos, suplu, igienic. Aspectul, formele, sănătatea se impun ca preocupare și impun alt tip de relație cu sine, supunerea față de o autoritate difuză, dar eficientă (Le Breton 2002: 137).

Majoritatea indivizilor – și mai ales majoritatea femeilor, la care normele estetice sunt mult mai bine definite și dețin un rol mult mai important din perspectiva încadrării sociale – participă astfel, cu sau fără voie, la o competiție nesfârșită:

Trebuie să-ți meriți tinerețea, forma, lookul. Trebuie să lupți contra timpului, ce lasă urme pe piele, o oboselii, a „kilogramelor în plus”, trebuie „să te îngrijești”, „să nu te neglijezi”. Estetizarea vieții sociale se bazează pe o punere în scenă rafinată a corpului, pe o eleganță a semnelor fizice pe care le afirmă el, grație căreia se risipește angoasa timpului ce trece. Trebuie îmblânzit acest partener reticent, pentru a face din el un tovarăș de drum agreabil (Le Breton 2002: 158).

Pe aceeași linie, e de amintit definiția corpului, așa cum este ea dată de Mădălina Nicolaescu în *Lexiconul feminist* apărut în 2002: „corpul, văzut ca o suprafață inscripționată și modelată de discursuri și practici ale puterii”. Acest concept are drept sursă teoriile lui Michel Foucault și ca avantaj

distanțarea de concepțiile esențialiste: corpul nu mai este un dat anatomic *natural*, anterior practicilor și discursurilor socio-culturale, ci, dimpotrivă, se constituie în cadrul acestor practici [...]. În același timp, postulând o corporalitate care nu există în stare naturală, pură, ci este dintotdeauna deja amprentată și modelată de discursuri și practici socio-culturale, această abordare contracarează tentația în unele teze sau programe feministe de a proiecta o esență idealizată a corporalității feminine. Gândită în termeni foucauldieni, corporalitatea feminină este prin urmare un produs al *tehnologiilor de gen* ce operează într-un anumit context socio-istoric (Nicolaescu 2002: 61–62)

O paranteză clarificatoare: după Teresa de Lauretis, autoarea unor cunoscute studii de gen (precum, spre exemplu, *Issues, Terms and Contexts*, inclus în *Feminist Studies/ Critical Studies*, un volum antologic apărut în 1986, la Bloomington, Indiana University), cele mai importante *tehnologii de gen* sunt filmul, revistele de modă, dar și modelele de comportament imprimare în familie, școală etc. Plecând de la acest concept, Mădălina Nicolaescu invocă, la rândul ei, câteva exemple de „practici ale feminității” care operează, de fapt, exact ca *tehnologiile de gen*:

Practici precum cura de slăbire sau de întreținere, igiena corporală sau cele vizând îmbrăcămintea, coafura, machiajul marchează trupul feminin, îl gravează (pentru a păstra metafora scrierii folosită de Foucault) transformându-l într-un text semnificant (*ibidem*: 62)

La o extremă, aceste practici sfârșesc prin sau intenționează

acțiunea de normalizare, adică de uniformizare și de disciplinare a unei varietăți inerente de corpuri și, prin urmare, de marginalizare a acelor corpuri care se îndepărtează sau contrazic construcțiile normative ce s-au impus la un moment dat (*ibidem*: 63).

Totuși, cercetătoarea nu uită un aspect esențial: de cele mai multe ori, ceea ce se transformă într-o construcție normativă,

deși aparent coercitivă și opresivă prin regimul alimentar și de exerciții fizice pe care-l presupune, nu este propriu-zis impusă din afară. Femeile o adoptă în măsura în care cred că modelarea corpului în conformitate cu acest standard le

asigură capital simbolic și le înlesnește succesul în plan social sau intim. Înțelegerea foucauldiană a corporalității trebuie nuanțată, prin urmare, pentru a lăsa loc posibilității de liberă alegere și acțiune autonomă a femeilor. Trupul însuși nu trebuie perceput ca o masă inertă, a cărei pasivitate să se răsfrângă și asupra subiectului. Practicile de feminitate prin care este modelat corpul reproduc într-adevăr tehnologii ale puterii, dar ele reprezintă și o modalitate însemnată prin care femeile se inserează în viața socială și încearcă să acumuleze capital simbolic (*ibidem*).

Cu totul alta a fost situația corpului feminin și implicit a reprezentării lui în perioada postbelică. Discreția anterioară în privința corpului și a discursului despre corp (sau, dacă vreți, limitarea/ stereotipia acestuia din urmă) este, desigur, justificată de percepția cu totul diferită asupra funcționalității lui, altfel spus, înțelegerea lui ca mijloc sau ca instrument al bunăstării colective, pe de o parte, suport al manipulării și terorizării, pe de altă parte. O serie întreagă de studii de gen orientate înspre abordarea „sexualității și a comportamentului de reproducere a femeilor din România comunistă” amintesc opoziția extremă între corporealitățile de azi și cele din perioada comunistă și invocă bine cunoscutul control exercitat de stat asupra corpului femeii, implicit și „consecințele dramatice ale politicii de reproducere represive și extrem de politizate ale conducerii comuniste” (Băban 2003: 303). Studiul *O abordare psihologică a sexualității și a comportamentului de reproducere a femeilor din România postcomunistă* de Adriana Băban (reținut în *Reproducerea diferențelor de gen. Politici, sferă publică și viață cotidiană în țările postsocialiste*, editat de Susan Gal și Gail Kligman în 2003), dar și volumele *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu. Instituții și practici* (coord. Luciana M. Jinga, Florin S. Soare, Corina Doboș, Cristina Roman, Editura Polirom, 2011) sau *Evoluții politice ale maternității. Perspective feministe* de Ramona Păunescu oferă spre exemplu date dintre cele mai relevante din acest punct de vedere. Iată doar câteva: legislația antiavort inițială (începând cu octombrie 1966) și noile măsuri restrictive adăugate pe parcurs, mai ales după ce Nicolae Ceaușescu declarase fătul drept *proprietatea socialistă a întregii societăți* (precum taxele lunare impuse cuplurilor fără copii și persoanelor necăsătorite în vârstă de peste 25 de ani); rezultatele statistice înspăimântătoare (a se vedea doar: evoluția numărului total de avorturi consemnate între 1966 – 973.447 și 1989 – 193.084, numărul avorturilor incomplete: 153.700 în 1967 și 109.000 în 1989, apoi numărul total de decese materne cauzate de complicațiile provocate de întreruperile de sarcină); informațiile privind existența, atribuțiile și modul de operare al diferitelor organisme cu rol de control: Consiliul Sanitar Superior, Comisia Națională de Demografie etc. etc. Toate acestea justifică, desigur, modelarea negativă a convingerilor și atitudinilor referitoare nu numai la actul de reproducere, ci și la corpul feminin în general, supus în contexte private unor torturi voluntare greu de imaginat (v. Băban 2003: 312) Altminteri, mult clamata emancipare a femeii

a fost socială, nu sexuală, politică, nu individuală, publică, nu privată. „Emanciparea” reală a femeilor s-a instituit, inevitabil, prin restructurarea ordinii și a

rolurilor de gen tradiționale. Putem spune că, apropiindu-și prerogative aferente genului masculin, statul paternalist a subminat forța patriarhatului masculin privat, procedând la diluarea noțiunii de gen în favoarea unei concepții a cetățeanului comunist agenizat. Asistăm, cu alte cuvinte, la negarea identității de gen tradiționale în favoarea unei identități unisex a individului implicat plenar în noile prefaceri, fenomen având ca finalitate declarată o omogenizare a subiecților comuniști. În același timp, maternitatea, explicit subsumată priorității de reproducere a populației muncitoare, a suferit o mutație ce a permis, pe de o parte, redefinirea sa drept datorie socială, și nu o opțiune personală intimă, iar, pe de altă parte, a facilitat intruziunea statului, care-și asumă prerogativa de a gestiona acest rol, în viața privată a individului. Rolul feminin, precis trasat ca model comportamental normativ, este încastrat de aici înainte într-un context socioeconomic și politic, sustras sferei private a familiei” (Teampau 2010b: 122).

Pentru a ilustra acest trist adevăr, studiul „*Muncă, tinerețe, frumusețe*”. *Corp, feminitate, sexualitate în regimul comunist* citează elocvent din surse scrise în anii '70. Iată, spre exemplu, opinia tranșantă a Ecaterinei Deliman despre femeia societății socialiste:

Femeia în socialism s-a integrat în dezvoltarea societății ca „subiect egal al activității creatoare”, devenind astfel exponenta consecventă a noului, – modernă în procesualitatea evoluției și finalității acțiunii sale pentru societatea socialistă (Deliman 1977: 113).

Firește, deloc asemănătoare celei capitaliste, adică „dezalienată, competent-activă și perseverentă în îndeplinirea rolurilor sale multiple” (*ibidem*). Dar deloc stăpână, cum am văzut, pe propriul corp...

Paradoxal, în timp ce sexualitatea, cotată drept vulgară, „a fost în cel mai bun caz o «prezență-absență». Sub regimul comunist, chiar și frumusețea fizică și dorința au fost proclamate indecente și primejdioase” (Băban 2003: 323), în retorica oficială „corpul roșu” era slăvit: „Ca orice regim totalitar, cel comunist din România a instrumentalizat și a reificat corpul, în slujba intereselor de partid și de stat” (Teampau 2010b: 123). Să ne amintim doar, din această perspectivă, manifestările pseudosportive de amploare tip Daciada, glorificarea stelelor gimnasticii feminine etc., toate proiectate, în fond,

ca o metaforă a societății ideale... De fapt, aceste manifestări pseudosportive de amploare nu fac decât să exprime, folosind forța simbolică a corpului uman, esența unui regim totalitar în care individul nu este decât o părțică dintr-un întreg, ce trebuie să își pună întreaga existență în slujba bunei funcționări a întregului – societatea (*ibidem*: 125).

Și să punctăm, din nou, că într-un asemenea sistem de referințe, inclusiv maternității i se deturnau, abil, funcțiile primordiale:

Perioada comunistă din România a deformat însă caracterul public al maternității, înstrăinând-o de decizia personală a femeilor, naționalizând astfel funcțiile reproductive și însăși componenta privată a acesteia. [...] Regimul comunist a căutat să

dețină controlul asupra tuturor aspectelor legate de viața intimă a femeilor, cu scopul de a-și atinge obiectivele, implementând mecanisme de control, supraveghere și pedeapsă și promovând o cultură a fricii și de supunere față de idealuri impersonale. Femeile din România au fost folosite de regimul comunist, în funcție de prioritățile acestuia la un moment dat” (Păunescu 2012: 237).

Una dintre cele mai comune imagini ale corpului feminin în comunism, așa cum este ea recuperată în studiile de gen, este, prin urmare, cea pe care am putea-o numi *corpul controlat/supravegheat*, transformat într-un „instrument aflat în serviciul națiunii” (Băban 2003: 332). Obligat să își asume o funcție unică, *abrutizat/privat* de posibilitatea eliberării de o realitate biologică nedorită / de exercitarea dreptului la alegere, el tinde să devină o sursă de suferință și chiar o cauză a ceea ce unii sociologi au numit alienarea de propriul corp: „Ca un rezultat al politicilor pronataliste în general, și al avorturilor ilegale în particular, femeile au fost alienate față de propriile lor corpuri. «Îmi urăsc ovarele, uterul, tot corpul meu care adăpostește în fiecare lună un pericol potențial», spunea o muncitoare de 39 de ani, căsătorită”, interviu de Adriana Băban (cf. *ibidem*: 332). Nici diferitele povestiri ale vieții semnate de cele care au ales, totuși, să transforme acest *pericol potențial* în miracol nu au ocolit reprezentarea corpului (altfel, dar tot) traumatizat. Cum am urmărit în altă parte (Ilie 2017) diferitele implicații ale nașterii și maternității recuperate, anamnetic, în mai multe forme de discurs confesiv, mă limitez la a aminti doar faptul că asemenea „istorii trăite”, apoi corporalizate textual, mai păstrează urme din tăcerile simbolice și tabuurile sociale care le-au marcat de-a lungul vremii. În același timp, ele reușesc să vorbească, fie și în șoaptă, despre fragilizarea – sau, la limită, chiar dispariția – granițelor public/privat într-o societate în care tabuizarea celor mai intime experiențe promite să devină istorie. La rândul lor, atunci când se întorc, fără impulsuri vindicative, asupra acestor discursuri particulare ale corpului feminin traumatizat, studiile de gen au un sens recuperator evident și o miză macro-identitară serioasă.

Bibliografie

- Băban 2003: Adriana Băban, *O abordare psihologică a sexualității și a comportamentului de reproducere a femeilor din România postcomunistă*, în Gal, Kligman 2003.
- Deliman 1977: Ecaterina Deliman, *Femeia, personalitate politică în societatea noastră socialistă*, București, Editura Politică.
- Dragomir, Miroiu 2002: Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu, *Lexicon feminist*, Iași, Editura Polirom.
- Gal, Kligman 2003: Susan Gal și Gail Kligman (eds), *Reproducerea diferențelor de gen. Politici, sferă publică și viață cotidiană în țările postsocialiste*, traducere de Mihaela Frunză, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene.
- Grünberg 2010a: Laura Grünberg (coord.), *Introducere în sociologia corpului. Teme, perspective și experiențe întrupate*, Iași, Editura Polirom.
- Grünberg 2010b: Laura Grünberg, *Corpul ca informație în societatea supravegheții de azi*, în Grünberg 2010a.

- Ilie 2018: Emanuela Ilie, *A Different Revolution: The Feminine Body, the Pre-motherhood "Shocks" and the Literary Games*, în Emanuel Grosu, Anca-Diana Bibiri, Camelia Grădinaru, Andreea Mironescu, Roxana Patraș (eds), *Revolutions, the Archeology of Change*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Jinga, Soare, Doboș, Roman 2011: Luciana M. Jinga, Florin S. Soare, Corina Doboș, Cristina Roman (coord), *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu. Instituții și practici*, Iași, Editura Polirom.
- Le Bréton 2002: David Le Bréton, *Antropologia corpului și modernitatea*, traducere de Doina Lică, Timișoara, Editura Amarcord.
- Miroiu, Dragomir 2010: Mihaela Miroiu, Otilia Dragomir (coord.), *Nașterea. Istorie trăite*, Iași, Editura Polirom.
- Nicolaescu 2002: Mădălina Nicolaescu, *Corpul*, în Dragomir, Miroiu 2002.
- Păunescu 2012: Ramona Păunescu, *Evoluții politice ale maternității. Perspective feministe*, Iași, Editura Polirom.
- Teampău 2010a: Petruța Teampău, *Corpul în prezent, prezentul în corp*, în Grünberg 2010a.
- Teampău 2010b: Petruța Teampău, „*Muncă, tinerețe, frumusețe*”. *Corp, feminitate, sexualitate în regimul comunist*, în Grünberg 2010a.

Values of the Feminine Body in the Romanian Gender Studies

More than any other academic discipline or curricular area, the gender studies analyze, question and theorize the feminine body, understood as the topos of the radical differences or a common instrument of manipulation. Our paper will take into account various collective or individual gender studies that explore the mixed perceptions of both the feminine and the motherhood during the communist Romania, in order to point out the importance of the feminine body and its discourse in this academic field.